

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 1/2017

Obsah

Pavel Kubaník	
Pohledy na výchovu a dětství v romských rodinách.	5
(Úvod k tematickému dvojčíslu <i>Romano džaniben</i>)	

RECENZOVANÁ ČÁST

Dana Bittnerová, Markéta Levínská, David Doubek	
Zápas o šťastné dětství	15
Gabriela Caltová Hepnarová	
Mnohoproblémové romské rodiny a jejich ochrana dětí před riziky	47

RECENZNÍ ČLÁNEK

Tomáš Kobes	
O lovcích a sběračích sociálních struktur a dominantních diskurzů	81

NERECENZOVANÁ ČÁST

Vzpomínky na dětství	101
Iveta Kokyová a Lada Víková	
Dvacet let soutěže <i>Romano suno</i> (Romský sen)	121
Eva Danišová	
Miro čhavorikano dživipen / Moje dětství	150
RECENZE ANOTACE	155

Lidia Ostalowska

Cikán je Cikán

Praha: Jaroslava Jiskrová – Máj a Dokořán, 2016, 174 s. ISBN 978-80-7363-710-1
Překlad Lucie Zakopalová, fotografie Karel Cudlín

Kniha *Cikán je Cikán* je sborníkem sedmi literárních reportáží a šesti miniaturních próz přibližujících autorčina setkání s Romy z různých evropských zemí v druhé polovině devadesátých let či v roce 2000. Řazení reportáží je až na jednu výjimku chronologické: Rumunsko – duben 1996, Maďarsko – červen 1998, Bulharsko – únor 1999, Makedonie – červenec 1999, Česká republika – leden 2000, Anglie – březen 1998 a Polsko – červen 2000. Knihu uzavírá doslov napsaný v roce 2012.¹

Polská autorka L. Ostalowska² je českým čtenářům se zájmem o romistickou knižní produkci již poměrně známá, a to díky knize *Akvarely pro Mengeleho* (2014).³ Jako novinářka a spisovatelka se tématům spojeným s Romy začala věnovat krátce po přelomovém roce 1989. Dlouhodobě se zabývá především sociálním vyloučením – jeho příčinami, mechanismy a proměnami, na základě nejen etnických, ale i náboženských a dalších sociálních diferenciací.⁴

Jak se z doslovu překladatelky dozvídáme, L. Ostalowska se začala Romy zabývat až po té, co se v devadesátých letech v polských městech začali objevovat Romové z Rumunska. Tehdy si kladla otázku, co tak zlého je vyhánění z domovů, aby přes den žebraли na ulicích a v noci přežívali i během tuhé polské zimy v zemljankách nedaleko Varšavy. Proto se vydávala na své cesty za poznáním Romů do dalších – především tzv. postkomunistických – zemí, odkud přinášela reportáže otištěné v letech 1996–2000 v novinách *Gazeta Wyborcza* a následně vydané knižně pod názvem *Cygan to Cygan* (2000, 2012). Recenzovaná kniha je překladem jejího druhého polského vydání.

1 České vydání je doprovázeno černobílými fotografiemi Karla Cudlína, mají však pouze čistě ilustrativní charakter. Krom toho je v české verzi též doslov překladatelky – o něm viz dále.

2 Lidia Ostalowska (nar. 1954) je v Polsku jednou z nejproslulejších reportérek, v letech 1981 až 1989 nesměla pro své opoziční postoje publikovat, v roce 1989 stála u zrodu deníku *Gazeta Wyborcza*, kde své reportáže publikuje dodnes.

3 Recenzi na tento román (v polštině vyšel pod názvem *Farby wodne* v roce 2011) věnovaný Dině Gottliebové a jejím akvarelům, které se staly jedním z dokladů romského holocaustu, napsal pro *Romano džaniben* Ctibor Nečas, který Lidii Ostalowskou a její tvorbu ve své recenzi také blíže představil (viz Nečas 2014). Román *Farby wodne* vyšel jedenáct let po prvním vydání knihy reportáží *Cygan to Cygan*.

4 Knižně vydala v roce 2012 ještě soubor reportáží *Bolalo jeszcze bardziej* z polského prostředí, přibližující lidi na okraji společnosti (více viz <https://czarne.com.pl/katalog/ksiazki/bolalo-jeszcze-bardziej>).

V prvních pěti reportážích v knize *Cikán je Cikán* autorka představuje obtížnou situaci v různých snad náhodně vybraných lokalitách. Čtenář tak navštíví Romy v několika vesnicích v Rumunsku; jednu romskou uličku v Maďarsku, kde se seznámí s osudy některých jejích obyvatel a návštěvníků, zástupců integrovaných Romů; novodobé ghetto v Bulharsku (vstup i výstup z romské mahaly je kontrolován policií) a především též bulharské vězení, kde tou dobou byli Romové fyzicky týráni. Návštěva Makedonie zprostředkovává zoufalou situaci Romů prchájících sem z Kosova na pozadí příprav místní komunity k oslavě svátku Ederlezi. Českou republiku v knížce zastupuje městečko Bečov: o Romech a soužití s nimi vypovídají nejprve místní Neromové a až následně je jejich pohled doplněn perspektivou Romů. Šestá reportáž ukazuje situaci romských migrantů z východní Evropy ve Velké Británii. Poslední text, „Závěť Cikána Feluše“ (datovaná červnem 2000, tedy psaná jako poslední), se od ostatních velmi liší – přibližuje pohled polského aktivisty Romana Kwiatkovského (nar. v roce 1960) a jeho příbuzných na proměny romství (romských zvyků a způsobů života) v jeho zemi.

Nakolik jsou i ostatní reportáže ovlivněné právě pohledem Romana Kwiatkovského, není zřejmé. Že by tomu tak mohlo být, naznačuje autorčino poděkování na začátku celé knihy, které však blíže neobjasňuje: „*Za pouť světem Romů děkuji Romkovi Kwiatkovskému z Osvětimi.*“ Na debatě dne 14. 9. 2016 v Praze⁵ sdělila, že pro návštěvu v každé zemi měla průvodce, jenž znal místní poměry a jazyk, např. v Anglii to byl, jak řekla, „jeden Rom z České republiky“ (Debata 2016). V Rumunsku ji snad mohl doprovázet Limalo, hlavní postava této reportáže – jinak kalderašský Rom žijící v Polsku jako, možno říci, úspěšný obchodník. O ostatních (romských?) průvodcích se však, bohužel, nedozvídáme nic.

Velice poutavý je autorčin literární styl: reportáže jsou psané velmi stručným jazykem. Krátké, úsečné věty, občas tvořené jen podstatnými jmény, popř. obohacenými o přívlastky – jakoby nadpisy, výstižné pojmy, hesla, která nejsou spojena žádnými slovesy. Čtenář si tak musí mnohé domýšlet. Neprezentuje sebe, novinářku, nedozvídáme se, jak dlouho kde pobývala, jak se ke svým zdrojům dostala, jak o tématu uvažuje, jen zručně předkládá obrazy, které si poznamenala, propojené s citáty výpovědí jednotlivých aktérů. Její sdělení je co nejhutnější, jako by se obávala, že čtenáře začne nudit a on knihu odloží – díky tomu je možné ji přečíst jedním dechem. Každá reportáž u čtenáře vyvolá novou vlnu otázek a on doufá, že se snad z dalších textů dočká zodpovězení některé z nich. Kniha je tak inspirací prakticky pro kohokoliv – je ukázkou, jak čtenáře strhnout. Upozadění vlastního autorčina příběhu přináší cennou možnost objevování: čtenář zdánlivě přímo a nezprostředkovaně získává zážitky, které ho nemohou nechat v klidu.

Co se týče překladu, samozřejmě vzbuzuje otázku, proč není v češtině kniha představena pod názvem „Rom je Rom“. Hádala jsem, že použité úsloví („Cikán je Cikán“) bude v knize prezentovat postoj majority. Je tomu však spíše naopak, s větou se setkáváme v myšlenkách a postojích Romů, konkrétně v těchto případech:

1. „Cikán je Cikán“ (s. 7) – pomyslí si již zmíněný Limalo, když sleduje rozdíly mezi postavením různých romských rodin. Odmítá tak vyvyšování se jedněch nad druhými a apeluje na vzájemnou solidaritu;
2. stejná slova cituje Limalo (s. 21) jako výrok klientů, kteří s ním nechtějí obchodovat – mají špatné zkušenosti s romskými podvodníky a hází všechny Romy do jednoho pytle;
3. romský migrant v Rochesteru, původem ze Slovenska, si sám uvědomuje: Cikán je Cikán – nikdy se nestane gádžem, jeho barva pleti „je jako cejch“ (s. 126).

⁵ Besedy pořádané Polským institutem v Knihovně Václava Havla pod názvem „Romové nebo Cikáni?“ se vedle Lidie Ostalowské účastnila i Saša Uhlová a překladatelka knihy Lucie Zakopalová.

Vedle toho také sledujeme, co si o stejném člověku zaznamenala autorka: „*Neví, co je to vlast. Nepotřebuje společné náboženství, vládu a stát, není pro něj důležitá paměť a čas. Cikán je Cikán. A to ho odlišuje od gádžů*“ (s. 133).

Název knihy lze tedy chápat jako svým způsobem zastřešení sborníku reportáží – toto úsloví se opakuje ve dvou z nich doslova a vyskytuje se i v jiných případech, ač ne takto explicitně. Přesto je však otázkou, zda by nešlo v některých případech přeložit jako Rom je Rom. Protože si ale myslím, že v Polsku nemá slovo „Cygan“ tak hanlivé konotace jako v naší zemi,⁶ vnímala jsem autorčino užívání slova „Cygan“ jako pro Poláky přirozenější. Současně jsem však při čtení vnímala jeho převedení do českého prostředí za ne zrovna vhodné, ale v umělecké licenci a s ohledem na zemi původu snad neurážející. Během již zmíněné debaty autorka pro užití pojmu „Cygan“ argumentovala tím, že se při svém cestování s pojmem „Rom“ nesetkala. Všichni Romové prý o sobě hovořili jako o „Cikánech“, „Cyganech“, „Gypsies“. Zároveň přiznala, že i v Polsku byla za užívání pojmu „Cygan“ kritizována, a to romskými politickými lídry. K této otázce se vyjádřila i překladatelka, která se při vědomí problematičnosti pojmu „Cikáni“ snažila užívat i pojmu „Romové“.

Ač díky tomu v českém překladu pojem „Rom“ nad pojmem „Cikán“ výrazně převažuje, stejně považuji na většině míst užití slova „Cikán“ za diskutabilní. O užití slova „Cigán“ překladatelka pravděpodobně neuvažovala, ač by to (snad) umožnilo rozlišit, kdy je užito Romy a kdy Neromy.⁷

Otázku, proč je v názvu knihy „Cygan“ a zda by nebylo lepší psát o Romech, jsem položila i Romanu Kwiatkowskiemu, který u zrodu knihy stál (a jemuž je kniha dedikována). Sdělil mi, že sám užívání slova „Cygan“ neschvaluje, ale zde prý šlo čistě o „marketing“, tedy o to, aby se kniha dostala mezi čtenáře, a on sám je přesvědčen, že je to dobrý způsob, jak s gádži mluvit o Romech – tedy v jejich (gádžovské) řeči.⁸ Naskytá se ale otázka, zda kniha takovým nadbíháním většinovému vkusu vlastně nepřímo znovu nelegitimizuje užívání slova „Cikán“ ve veřejném prostoru.⁹

Ještě zásadnějším nedopatřením je pro mne prakticky nulová snaha autorky (popř. redakce české verze knihy) o anonymizaci respondentů, a to především těch z ČR. Jako reportérka se L. Ostalowska jistě správně ptala lidí, s nimiž mluvila, na jejich věk, práci, jméno, příjmení a další údaje. Otázkou však je: věděli tyto lidé, že jejich názory budou spolu s jejich osobními údaji zveřejněny? A pokud ano, mohli dát souhlas s uvedením svých osobních údajů v polském deníku. Ovšem konzultoval s nimi někdo stejnou věc i při přípravě knižního vydání – polského a českého? Neumím si představit, že by takový autorizační proces skutečně proběhl. Jedná se o reportáže staré dvacet let. Byli snad protagonisté přizváni ke schválení konečné podoby? Kdyby ano, patrně by to překladatelka zmínila ve svém doslovu. Je velká škoda, že si odpovědi na tyto otázky můžeme jenom domýšlet.¹⁰

6 Na rozdíl od Polska, v Čechách je známé slovenské „Čo ciganiš?“ ve významu „Co lžeš?“ Navíc Romů žije v Polsku nepoměrně méně, a snad také díky tomu mají lepší podmínky pro integraci a nepotýkají se s tak silnými projevy diskriminace, ani nečelí tolika předsudkům.

7 Slovo Cigán je u nás také užívané a především evokuje z pohledu Romů emičtější podobu slova „Cikán“.

8 Z krátkého rozhovoru před dokončením tohoto článku.

9 O složitosti užití/převádění pojmů „Rom“ a „Cikán“ v překladech z cizojazyčné literatury – viz např. zamýšlení v předmluvě ke knize *Romové – neviditelní Američané* (Červenka, Víková 2014).

10 Záměrně zde osobní údaje, které považuji za citlivé, neuvádím. Osobně totiž pochybuji, že protagonisté z Bečova podepsali autorce informovaný souhlas. Je sice možné, že by ji ho zpětně dát mohli, ale jistě by bylo jednodušší, kdyby autorka jak městečko, tak i protagonisty anonymizovala.

Cílem knihy je – jak vyplývá z celkového vyznění i z doslovu autorky nazvaného „Postskriptum o Aboridžincích“ (s. 163–170) – podat svědectví o pohledu Romů na vlastní vyloučení v kontrastu s existujícími neromskými stereotypy. Na četných případech ukazuje, jak snadno se v tzv. demokratickém světě stávají Romové obětí předsudků a jsou znovu odsouváni na okraj, do vězení a do slumů, odkud se jim již dařilo v poválečné době vystěhovat za prací. Po všem vynaloženém úsilí a navzdory vzrůstajícímu počtu vzdělaných Romů se ale opět dostávají do role nejnižší postavené skupiny, do izolace, a dochází k jejich ghettizaci¹¹ (s. 165–170).

Z doslovu se dozvídáme, že L. Ostalowska působí dnes také jako redaktorka romského periodika *Dialog-Pheniben*, který vychází od roku 2011 a vede jej dcera Romka Kwiatkovského, Joanna Talewicz-Kwiatkowska. Právě doslov je inspirován články, které autorce v roli redaktorky „prošly pod rukama“, a které jí dodaly další argumenty svědčící o zaujatosti veřejnosti vůči Romům.

Četba knihy *Cikán je Cikán* byla pro mne neobvyklým zážitkem, a to – navzdory již zmíněným nedostatkům – nakonec především pozitivním. Při četbě samotné jsem (snad právě kvůli užívání pojmu „Cikán“ a díky tomu, že vlastní postoje autorka tají) velice netrpělivě očekávala odpověď na otázku, jak se autorka sama k Romům staví a jak hluboce se jí podařilo do jejich perspektivy proniknout. Z jednotlivých reportáží se totiž nedozvídáme prakticky nic o autorčiných emocích a názorech – sama je jakoby v roli hledajícího a chce se o svá zjištění podělit s dalšími hledajícími. Může se až stát, že si čtenář o autorce pomyslí, že snad jen potřebovala najít nové, exotické téma, a jen náhodou se jí podařilo sestavit i cenné střípky poznání. Až ze zmíněného doslovu vyplyne, že její přístup je čistě aktivistický, nemá ambice přispět k vědeckému poznání Romů a zároveň dokáže upozadit sebe samu – chce prostě burcovat veřejnost, oslovit lidi dobré vůle, kteří mají jedno privilegium: patří k mocnější části populace. Jen se jim možná nedostává dost informací o mechanismech vylučování – o diskriminaci na trhu s byty i na trhu práce, ve službách, ale i v soudnictví a u policie. Kniha jim z tohoto hlediska nabízí širokou škálu příkladů a závěrečný apel samotné autorky: „*Dejme jim [Romům] prostor*“ (s. 170). Knihu tak vnímám jako nástroj zprostředkovávající svět konkrétní, v mnoha státech Evropy marginalizované skupiny, který zároveň zcela nemanipulativně a přirozeně vybízí dominantní populaci k větší solidaritě. Chápeme-li empatii jako upozadění se a věnování maximálního prostoru ve svém myšlení perspektivě druhého člověka za současného potlačení vlastních předpojatostí, je možné knihu považovat za ukázkou takové empatie.

Knihu považuji za inspirativní i v jiném ohledu. Odborníci-romisté často hledají cestu, jak o svém poznání Romů referovat před Neromy, aby byli dost obsažní, srozumitelní a aby nevyvolali dojem, že svými výroky „lakuji Romy na růžovo“ tím, že se negativní stereotypy snaží vyvracet svými pozitivními zážitky. Stává se, že se v diskusích dotýčný setkává s obrannou reakcí druhé strany, neboť ta takovou diskusi vnímá jako snahu o manipulaci. Kniha *Cikán je Cikán* nám ukazuje jiný možný způsob sdílení. Až se mi chce na závěr parafrázovat poslední větu knihy a říci: Věnujme pozornost stylu L. Ostalowské (*Dejme jí prostor*), inspirujme se jejím způsobem psaní, kterým své čtenáře oslovuje. Zároveň je však z mého pohledu nutné se v našich

11 Nejnovější zpráva FRA ze srovnávacího výzkumu diskriminace Romů ve vybraných evropských zemích ukazuje, že pocitovaná rasová diskriminace je mezi Romy v ČR ve srovnání s ostatními zkoumanými státy prakticky nejvyšší (rasovou diskriminaci považuje ve své zemi za velmi rozšířený jev 85 % Romů v ČR, ale např. jen 30 % Romů v Bulharsku - FRA 2016:37). Tato skutečnost bývá vysvětlována např. i tak, že v zemi, kde jsou Romové nejvzdělanější, popř. nejinformovanější, mají povědomí o svých právech, vědí o antidiskriminačních opatřeních a mají důvěru v policii, se můžeme setkat s nejvyšším stupněm pocitované diskriminace i nejčastějším podáním trestních oznámení a stížností na diskriminační chování (viz Mapování diskriminace 2009:1-5). Hlubší analýzu zaměřenou na různé oblasti diskriminace a rasismu v ČR přineslo Centrum pro lidská práva a demokratizaci (Janků a kol. 2012).

podmínkách distancovat od užívání pojmu Cikán. A co se týče otázky ochrany osob, které v knize vystupují, zde bych očekávala maximální transparentnost autorky: měla by sdílet, od koho získala souhlas s uvedením jeho jména a osobních citlivých údajů, a kde souhlas nezískala, pečlivě anonymizovat prostředí a konkrétní osoby.

Lada Viková¹²

Zdroje:

- Červenka, J., Viková, L. 2014. Předmluva k českému překladu. In: Sutherlandová, A. *Romové – neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben, 7–11.
- Debata. 2016. Záznam dílu „Večery s reportéry / Romové nebo Cikáni?“ konaného dne 14. 9. 2016. Vystupují Lidie Ostałowska, Saša Uhlová a Lucie Zakopalová. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=p4bPwLKDiOU> [cit. 2016–12–20]
- Janků, L., Knob, M., Krajňanský, V., Matušinová, A., Melcrová, Z., Smekal, H. 2012. *Rasismus a diskriminace v České republice. ENAR stínová zpráva*. Centrum pro lidská práva a demokratizaci. Dostupné z: http://www.romea.cz/dokumenty/SR_CR-2012.pdf [cit. 2016–12–20]
- FRA (EU Agency for Fundamental Rights) 2016. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey Roma – Selected findings*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostupné na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2016/eumidis-ii-roma-selected-findings> [cit. 2016–12–20]
- Mapování diskriminace. 2009. Mapování diskriminace napříč Evropou: Šetření o menšinách a diskriminaci v Evropské unii (EU-MIDIS). Zpráva projednaná na jednání vlády ČR 25. 1. 2009. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/CZE-FRA_diskriminace.doc [cit. 2016–12–20]
- Nečas, C. 2014. Lidia Ostałowska. Farby wodne. Wołowice: Wyd. Czarne, 2011./ Akvarely pro Mengeleho. Praha: P3K, 2014. *Romano džaniben*, 21 (2), 155–156.

12 Mgr. Lada Viková působí jako asistentka na KSKA FF Univerzity Pardubice a je doktorandkou na Fakultě humanitních studií UK v Praze. E-mail: lada.vikova@seznam.cz